

Měnící se paradigmata

Mezinárodní vztahy v postkomunistickém Rusku

ALEXANDR A. SERGUNIN

Zánik SSSR a jeho marxistické ideologie, opětné vynoření Ruska jako samostatné, nezávislé entity a změny po skončení studené války přinutily Rusko redefinovat své národní zájmy a provést významné úpravy ve sférách jak zahraniční politiky, tak i pojmové základny mezinárodní strategie. To opět vedlo k vášnivé diskuzi mezi vědci, experty a profesionály o minulosti, současnosti i budoucnosti mezinárodních vztahů jako disciplíny. Tato diskuze ani zdaleka nekončí. Ještě pro ni nebyla nalezena ani koherentní mezinárodní strategie, ani pevná teoretická základna.

Následující studie pojednává o vývoji disciplíny mezinárodních vztahů v Rusku v průběhu 90. let. Sleduje tři hlavní cíle:

- 1) rozlišit a popsat hlavní teoretické přístupy a zahraničněpolitické školy v zemi;
- 2) nastínit problematiku ruské diskuze o mezinárodních vztazích;
- 3) zobrazit institucionální dimenze postkomunistických mezinárodních studií, jako je základní výzkum, školení, knihovny a archivní střediska, jakož i profesní sdružení.

TEORETICKÉ RÁMCE A ZAHRANIČNĚPOLITICKÉ ŠKOLY

Ruská postkomunistická diskuze o mezinárodních vztazích vycházela spíše z ideologických než teoretických východisek. Proč tomu tak bylo, je možné vysvětlit přinejmenším čtyřmi různými způsoby. Za prvé, po kolapsu marxismu, který sloužil jako oficiální teoretický základ společenských věd, se objevilo jakési teoretické vakuum. Po nějakou dobu se ruští akademici neodvažovali pustit do teoretických problémů, neboť to bylo pro ně příliš delikátní. Nebyli s to nebo nechtěli vyplnit zmíněné vakuum nějakou novou teorií nebo teorií vypůjčenou zvenčí. Za druhé, ruští odborníci museli reagovat na reálné výzvy mezinárodního prostředí po skončení studené války a vyrovnávat se s bezprostředními potřebami, s nimiž byla konfrontována nově se rodící ruská diplomacie. Toto prostředí bylo příznivější spíše pro aplikované než teoretické studie. Mimochodem, ruské Ministerstvo zahraničních věcí za vedení Andreje Kozyreva dávalo okázale najevo svou neochotu k jakékoli konceptualizaci mezinárodní strategie.¹ Za třetí, s rozvíjením četných intelektuálních center a víceméně nezávislých sdělovacích prostředků značně vzrostla „poptávka“ po zahraničněpolitických expertech. Mnozí talentovaní vědečtí pracovníci přecházeli z akademických ústavů a z univerzit do analytických center, novin a televizních programů, nebo se pokoušeli kombinovat tyto nové pracovní úvazky se starými. To sice činilo mezinárodní studie populárnějšími, ale jejich kvalita a úroveň expertiz se zhoršovaly.² Za čtvrté, finanční krize v první polovině 90. let a změny veřejných postojů k vědě měly nanejvýš negativní dopad na tuto disciplínu v Rusku. Stát a společnost jako celek ztrácely zájem o vědu a vyšší vzdělání, a proto upadala prestiž těchto oblastí. Platy se značně snižovaly a sociální zabezpečení bylo téměř rozvráceno. Vědečtí pracovníci odcházeli z akademie buď do zahraničí, anebo do jiných sektorů (soukromý byznys, politika, analytická centra, sdělovací prostředky). Podle ruského vicepremiéra Vladimira Bulgaka přijalo 15 200 ruských vědců cizí státní občanství a dalších 5 000 jich pracuje v jiných zemích na základě smlouvy (uvedená čísla zahrnují i odborníky z oblasti přírodních věd).³ Snížily se početní stavy pracovníků předních výzkumných ústavů. Některé z nich (jako Ústav pro americké a kanadské studie) pro nedostatek financí dočasně zastavily svou činnost.

Souhrnně řečeno, tyto faktory spíše zabraňovaly, než usnadňovaly rozvíjení dané disciplíny v postkomunistickém Rusku. Kromě toho napomáhaly k ideologizaci ruské diskuze o zahraniční politice.

V postkomunistickém Rusku existovalo několik škol zahraničněpolitického myšlení, lišících se jak v konceptuálních základech, tak i v přístupech ke konkrétním mezinárodním problémům. Spolu s čistě ruskými školami je zde možné identifikovat téměř všechna klasická paradigma mezinárodních vztahů – realismus, idealismus/liberalismus i globalismus/radikalismus/strukturalismus (či státně-centrické, multicentrické a globálně centrické přístupy, a to podle kategorizace navržené Jamesem N. Rosenauem).⁴ V této souvislosti je ovšem třeba uvést, že tyto školy představují spíše proměnlivá seskupení, a proto by „zhuštění“ celé diskuze do pouhých několika kategorií zřejmě znamenalo příliš velké zjednodušení. Poskytují mi však pomocný rámec pro analýzu ruské postkomunistické diskuze o mezinárodních vztazích. Takový přístup vede k pokládání určitých otázek, k hledání určitých typů odpovědí a k používání určitých metod při vytváření teorie.

Pro počáteční fázi této diskuze byla charakteristická dichotomie atlantismus – eurasiatismus.

ATLANTISTÉ (ZÁPADNÍCI)

Byla to relativně malá, ale vlivná skupina vysoce postavených vládních úředníků a akademiků, kteří podporovali prozápadní orientaci mezinárodní strategie Moskvy. Jejich uznávaným vůdcem se stal ministr zahraničních věcí Andrej Kozyrev. K tomuto seskupení patřil též úřadující premiér Jegor Gajdar, státní tajemník Gennadij Burbulis, ministr spojů Michail Poltoranin a náměstkyně ministra zahraničních věcí Vitalij Čurkin, Georgij Kunadze a Fjodor Šelov-Koveďajev.⁵ Od srpna 1991 do konce roku 1992 myšlenky této skupiny dominovaly při formulování i provádění ruské politiky, jakož i v zahraničněpolitické diskuze v Rusku. Z tohoto důvodu byla tehdejší Jelcinova zahraniční politika zřetelně prozápadní.

Atlantisté byli přesvědčeni o tom, že ruská diplomacie by se měla orientovat především na Západ (tj. na západní Evropu a na Spojené státy). Zastávali stanovisko, že Rusko historicky patří k západní (křesťanské) civilizaci. Hlavním úkolem ruské mezinárodní strategie by proto mělo být budování partnerství se Západem a připojení k západním ekonomickým, politickým i vojenským institucím – k Evropské unii, k NATO, k Mezinárodnímu měnovému fondu, ke Světové bance, k OECD, ke GATT, ke G-7 atd. Andrej Kozyrev zdůrazňoval, že hlavní linií Moskvy je „připojit se ke klubu uznávaných demokratických států s tržními ekonomikami na základě rovnosti“.⁶ Považoval takové partnerství za základní zdroj mezinárodní podpory ruských reforem.

V tomto období (1991–1993) se Moskva zdržovala námitek proti rozšiřování NATO. Při řadě příležitostí vysocí ruští činitelé (prezident Boris Jelcin, ministr zahraničních věcí Andrej Kozyrev, státní tajemník Gennadij Burbulis a další) nabízeli, že by se Rusko mohlo jednou stát plnoprávným členem NATO.⁷ Z pohledu atlantistů bylo NATO důležitým nástrojem k zajišťování evropské i transatlantické bezpečnosti. Atlantisté se domnívali, že v kombinaci s KBSE by se NATO mohlo stát základem formování nového typu euroatlantického společenství, které by mohlo být zárukou mezinárodní stability od Vancouveru po Vladivostok.

Atlantisté naléhali, aby Rusko zredukovalo globální aktivity bývalého SSSR vzhledem k nedostatku zdrojů a aby provedlo radikální změny v zahraničněpolitické doktríně země. Vycházeli z přesvědčení, že odmítnutí globální imperiální politiky a ideologického mesianismu bývalého SSSR může otevřít šance pro vnitřní reformy a usnadnit národní obrodu Ruska. Zároveň by nevedlo k sebeizolaci Moskvy od rozsáhlých procesů mezinárodní kooperace.⁸

Avšak nová geopolitická situace vzniklá po zhroutilí SSSR a řada mezinárodních i domácích událostí a vývojových trendů způsobily krizi atlantistické myšlenkové školy, jakož

i posun k tradičním strategickým koncepcím. Ukazovalo se, že Západ není ve skutečnosti nakloněn požadavkům rozsáhlé ekonomické pomoci Rusku ani jeho snahám o účast v západních ekonomických i politicko-vojenských institucích. Kromě toho západní země často ignorovaly pozici Moskvy v řadě důležitých bezpečnostních otázek (např. rychlost a podmínky stahování ruských vojenských jednotek z východní Evropy, práva národnostních menšin v blízkém zahraničí, rozšiřování NATO, konflikt na území bývalé Jugoslávie, zbrojní obchody s Čínou, s Íránem, s Indií i s dalšími zeměmi rozvojového světa). A tak Západ neakceptoval Rusko ani jako součást Evropy nebo západní civilizace obecně (hlavní teze atlantistů). Při řadě příležitostí si Jelcin i Kozyrev stěžovali na nekonstruktivní politiku západních partnerů.

Kromě toho krvavé národnostní konflikty na jižních hranicích Ruska změnily bezpečnostní filozofii Moskvy. A právě ve vztahu k blízkému zahraničí začalo ruské vedení definovat své strategické zájmy, hovořit o sférách vlivu a vyjadřovat obavy, pokud jde o možné zaplňování mocenského vakua nepřátelskými mocnostmi. Když v únoru 1993 Jelcin uplatnil nárok na odpovědnost za udržování míru a stability v celém postsovětském prostoru a když Kozyrev apeloval na mezinárodní společenství (OSN a OBSE), aby přiznalo Rusku mezinárodní mandát k usilování o udržení míru na území bývalého Sovětského svazu, Moskva ve skutečnosti vypracovala určitý druh Monroeovy doktríny.⁹ Kromě toho ruské národnostní menšiny v bývalých sovětských republikách, jakož i protijelcinovská politická opozice vyvíjely nátlak na ruskou vládu k větší zainteresovanosti na ochraně etnických Rusů v blízkém zahraničí.

Uvedené vývojové faktory zredukovaly vliv atlantistů na ruskou zahraniční politiku a přinutily jejich předáky (včetně Kozyreva) k většímu přimknutí k nacionalistickým hlediskům. Kromě toho se atlantisté rozštěpili do dvou skupin. Zatímco Kozyrevovi stoupcem se stali důraznějšími jak vůči Západu a neoimperialistům, tak ve vztahu k blízkému zahraničí, řada liberálních politiků, akademiků i novinářů zůstávala zastánci „civilizačního dialogu“ jak se Západem, tak i se zeměmi bývalého Sovětského svazu. Liberálové se stavěli proti Kozyrevově „vazbové taktice“ v otázce stahování vojsk a ruských národnostních menšin v bývalých sovětských republikách. Byli rovněž proti udržování ruských vojenských základen a proti značné vojenské přítomnosti Ruska v blízkém zahraničí.

EURASIANISMUS

Prozápadní duo Jelcin – Kozyrev vyvolávalo citelné reakce ze strany mnohých ruských politiků a intelektuálů, kteří se snažili vypracovat nějaké alternativní koncepcce. Od roku 1992 byl eurasianismus první seriózní alternativou k prozápadním teoriím, které dominovaly v ruském zahraničněpolitickém myšlení na sklonku 80. a na počátku 90. let.

V polovině 90. let se eurasianistická koncepcce (rusky jevrazijstvo) stala velmi populární mezi ruskými intelektuály. Tato koncepcce vycházela z filozofické školy ruských emigrantů z 20. let, která se snažila najít kompromis se stalinistickou verzí socialismu. Koncepcce kladla důraz na jedinečnost Ruska. Jedním z jejích nejdůležitějších postulátů je, že civilizacího hlediska Rusko nikdy nebylo součástí Evropy.¹⁰ Mělo by si proto zvolit třetí cestu mezi Západem a Východem. Globálně by se Rusko mělo stát mostem mezi těmito civilizacemi.

Soudobí zastánci této teorie se rozdělili do dvou skupin. Jedni z nich patřili do reformistického (tzv. demokratického) tábora, zatímco druzí se hlásili ke slavjanofilům.

Demokratická skupina. Demokraté se pokusili přizpůsobit eurasianismus svým pohledům, a to z řady důvodů. Za prvé, uvědomili si svou vlastní slabinu ve smyslu opomíjení národní otázky a ruských národních hodnot. V této oblasti byli zřejmě silnější nacionalisté a komunisté, a tak se jim zčásti podařilo získat sympatie obyčejných lidí apelováním na ponižování jejich národní důstojnosti. Podle známého ruského spisovatele Leonida Vasiljeva měli demokraté konfrontovat vlastence s ruskou ideou a sami se hlásit k národnímu, his-

torickému a kulturnímu odkazu, který si vlastenci pokoušeli přivlastnit.¹¹ Přijetí eurasianismu demokraty bylo zřejmě součástí strategie zaměřené na získání jak ruského veřejného mínění, tak i politické elity.

Za druhé, eurasianismus byl reakcí těch demokratů, kteří byli zklamáni jak zdráháním Západu přijmout Rusko do svých institucí, tak i rozsahem západní pomoci Moskvě. Pochopili, že nebylo moudré příliš spoléhat na Západ. Přikloněním k eurasianismu se snažili ukázat Západu, že by mohl přijít o potenciálního spojence.

Za třetí, eurasianismus reflektoval geopolitické postavení Ruska a jeho potřebu udržet stabilní vztahy s Východem i s Jihem. V projevu ke shromáždění na ruském Ministerstvu zahraničních věcí v únoru 1992 uvedl Sergej Stankevič, tehdejší poradce prezidenta: *„Nelze vůbec přehlížet určité skutečnosti. Jednou z nich je, že jsme nyní odděleni od Evropy celým řetězem nezávislých států a jsme jí mnohem vzdálenější, což vyžaduje určité a skutečně dost podstatně nové rozdělení našich zdrojů, našich možností, našich vzeb a našich zájmů ve prospěch Asie a východního sektoru.“*¹²

Jak je zřejmé ze samotného termínu eurasianismus, geografický vztahový rámec eurasianistické koncepce zahraniční politiky zahrnoval především eurasijský kontinent. Ostatním regionům věnoval jen okrajový zájem. V metodologickém smyslu byla tedy eurasianistická koncepce trochu blízká geopolitické myšlenkové škole (srovnatelné s Mackinderovou teorií Heartlandu, tj. „zeměpisného srdce“).

Eurasianistická filozofie vycházela z teze o zvláštním poslání Ruska v historii. Podle Stankevičova názoru *„úlohou Ruska ve světě je... iniciovat a udržovat multilaterální dialog mezi kulturami, civilizacemi a státy. Je to Rusko, které usmírjuje, sjednocuje a koordinuje. Je to dobrá, velká mocnost, která je snášenlivá a otevřená v rámci hranic, stanovených podle práva, a s dobrými úmysly, ale která je za těmito hranicemi ohrožována. Tato země, v níž se spojuje Východ i Západ, Sever i Jih, je jedinečná a je to pravděpodobně jediná země, schopná harmonicky sjednocovat mnohé rozličné hlasy v jakousi historickou symfonii.“*¹³

Konstantin Plešakov z Ústavu pro americké a kanadské studie to vyjádřil pragmatičtěji: *„... primárním cílem poslání Ruska dnes je být základním faktorem stability eurasijského kontinentu... Dalším aspektem poslání Ruska je garantovat alespoň minimální respektování lidských práv v postsovětském prostoru.“*¹⁴

Základní ideou eurasianistické koncepce bezpečnosti byl pojem národní zájmy. Podle Stankevičova názoru jsou národní zájmy každé země predeterminovány geografii, historií, kulturou, etnickým složením a politickou tradicí. Ale od této spíše tradiční směsice geopolitických a realistických principů najednou přechází na mesianistický „terén“ národní ideje: *„Mezi těmito fundamentálními zájmy, které se vůbec nemění, a těmi, které se stále mění, je soubor zájmů, jejichž vyjádření lze nazvat »národní ideou«. »Národní idea« je sebeidentitou národa. Je to velmi emocionální prvek, spojený s měnícím se během historie národa. Nemí to vědecký hodnotový systém, ale soubor vizualizací národní minulosti a národní budoucnosti.“*¹⁵

Stankevič byl přesvědčen o tom, že ruská národní idea by měla být charakterizována demokracií, federalismem a patriotismem spíše než totalismem, imperialismem a socialistickým internacionalismem. Přesněji identifikoval ruské národní bezpečnostní zájmy následovně: sebezáchova; prevence dalšího kolapsu; vytvoření systému demokracie a federalismu, zamezujícího jak imperiálnímu diktátorství, tak i separatistickým tendencím; účinné záruky pro etnické Rusy žijící v blízkém zahraničí; rozvíjení silného a efektivního státu se stabilní zahraniční politikou.¹⁶

Eurasianisté byli přesvědčeni o tom, že vláda věnovala příliš mnoho pozornosti západnímu směru své zahraniční politiky, zatímco nejnaléhavější potřeby byly na jihu a na východě. Eurasianisté zastávali názor, že by se Moskva měla především zabývat „krizovým obloukem“ vytvářejícím se na jižních hranicích Ruska a problémy, které vznikly ve vztazích s její vlastní početnou muslimskou populací. Rusko musí podle jejich názoru

rozvíjet aktivní diplomacii, aby čelilo výzvám, vznášeným Tureckem, Íránem, Saúdskou Arábií i dalšími islámskými zeměmi. A zvládnutí těchto hrozeb a výzev je podle jejich přesvědčení důležitější než udržování aktivního dialogu se Západem o evropských a transatlantických záležitostech.

Prioritou eurasianistického přístupu byla konsolidace ekonomických, politických a bezpečnostních vazeb mezi zeměmi bývalého Sovětského svazu, nejlépe v rámci Společenství nezávislých států. „*Nejdůležitějším prvkem nové zahraniční politiky Ruska,*“ napsal jeden ze stoupců eurasianismu, „*musí být rozvíjení vztahů se Společenstvím nezávislých států. Tyto země jsou nerozlučně spjaty geografickou blízkostí a historickými vazbami... Jelikož pouze jeden národ je schopen být centrem této nové unie, musí Rusko převzít roli protektora a garanta pro menší státy bývalého Sovětského svazu. Kromě toho může Rusko prostřednictvím takové unie nejlépe podporovat Rusy, kteří nyní žijí v cizích zemích.*“¹⁷ Eurasianisté přesvědčovali Jelcinovu vládu, aby se prioritou její mezinárodní politiky stalo SNS a aby iniciovala integraci SNS.

Při definování eurasianistické koncepce vztahu k blízkému zahraničí ji Vladimir Lukin, tehdejší ruský velvyslanec ve Spojených státech, označil za ruskou variantu politiky „dobrého sousedství“. Podle Lukinova názoru se demokratické Rusko neobává svrchovanosti a nezávislosti svých nových sousedů; Rusko jim ve skutečnosti pomohlo stát se nezávislými. Rusko je nechce nutit k přijetí své vlastní formy vlády, ani se nechce vměšovat do jejich vnitřních záležitostí. Zároveň má Rusko právo od nich očekávat respektování a dodržování lidských a občanských práv jejich obyvatel hovořících rusky. Rusko je také oprávněno očekávat od svých sousedů, že budou předcházet hrozbám pro Rusko vznikajícím na jejich území v důsledku aktivit třetích zemí. Rusko je připraveno k jakékoli vzájemné spolupráci potřebné k zajištění jejich vlastní bezpečnosti jak bilaterálními, tak multilaterálními dohodami.¹⁸

Pro eurasianisty byla východní Evropa geografickou prioritou číslo dvě po SNS. V letech 1992–1993 se eurasianisté dívali na tento subregion prizmatem spíše ekonomických než čistě bezpečnostních zájmů Ruska. Stěžovali si na zpretrhání tradičních ekonomických vazeb s východoevropskými zeměmi, které se viditelně reorientovaly na Západ. Zároveň však tato škola předvíдалa, že tyto země budou opět velmi brzy zainteresovány na spolupráci s Ruskem, protože západní trhy už nebudou mít další volné segmenty. Podle jednoho pozorovatele „*by ekonomickým zájmům Ruska velmi prospěla preferenční protekcionistická politika, která by umožňovala východoevropským zemím vyměňovat své nekonkurenceschopné produkty za ruské nekonkurenceschopné produkty*“.

Eurasianisté doporučovali spolupráci spíše s rozvojovým světem než s průmyslovým Západem. Zatímco rozvojový svět vnímá Rusko jako rovného partnera, Západ považuje Moskvu za stát „druhého sledu“. Kromě toho mnohé z prosperujících a bohatých asijsko-tichomořských zemí, jako je Japonsko, Korejská republika a některé země ASEAN, by se mohly stát slibnými partnery a zdrojem investic pro strádající ruskou ekonomiku. Navíc vojenská spolupráce s Indií a s Čínou by mohla představovat významné pilíře nového eurasijského bezpečnostního komplexu. Jak Lukin uvedl, „*Rusko musí uvést své politické a ekonomické vztahy s Čínou na stejný základ jako své vztahy s Evropou a se Spojenými státy. Cílem Ruska by zde mělo být vytvoření »nezrušitelné vzájemné závislosti«, při níž by se žádná země nemohla vrátit k politice přímé konfrontace s druhou.*“¹⁹

Pokud jde o Jih, eurasianisté se domnívali, že primární zájem Ruska spočívá v zabránění otevřeným konfliktům se třetími zeměmi, jejichž příčinou by byla snaha získat vliv v rozvíjejícím se vakuu Střední Asie a Zakavkazska. Přitom Turecko, Írán a Afghánistán se již v tomto regionu angažují. Z eurasianistického pohledu bylo důležité zaměřit se nejen na šíření islámského fundamentalismu, ale také počítat s možnou vojenskou konfrontací mezi islámskou, křesťanskou a asijskou civilizací. Eventuální balkanizace jižního „podbříšku“ Ruska by byla plná závažných hrozeb nejen pro ruskou bezpečnost, ale i pro strategickou stabilitu celé Eurasie.

Zároveň tato frakce eurasianistů nepopírala důležitost udržování dobrých vztahů se Západem. Neměla námitky proti zapojení Ruska ani do mezinárodního hospodářství, ani do obranné struktury rozvinuté části světového společenství.²⁰ Z jejího hlediska bylo nejdůležitějším zájmem zdokonalování vztahů Ruska s Evropskou unií a jeho postupná integrace do evropského ekonomického i politického systému. Zároveň by se Rusko mělo stavět proti transformaci Evropy do nějakého uzavřeného hospodářského systému a do vojensko-politické unie, stejně jako by se mělo stavět proti etablování nějaké dominantní regionální mocnosti (Německa). Podle názoru eurasianistů by bylo nejlepší zachovat multipolární charakter evropské politiky i roli Spojených států v tomto regionu. Zároveň by měla být znovu posouzena funkce a role NATO.

Hlavním bodem sporu eurasianistů s atlantisty byla potřeba vytvořit rovnováhu mezi západním a východním směrem mezinárodní strategie Moskvy. Jak vysvětloval jeden zastánce eurasianismu, „*partnerství se Západem nepochybně posílí Rusko v jeho vztazích s Východem a s Jihem, zatímco partnerství s Východem a s Jihem zajistí Rusku nezávislost v jeho kontaktech se Západem*“.²¹

V rámci Jelcinovy vlády a ruských politických elit měli eurasianisté zpočátku mnohem menší vliv než atlantisté. Ale jak se zvětšovala nespokojenost ruské společnosti s Kozyrevovou prozápadní linií, eurasianismus získával podporu politických činitelů i zahraničně-politických expertů. V roce 1992 začalo koaliční sblížení a od roku 1993 byli eurasianističtí demokraté schopni ovlivňovat zahraničněpolitické a bezpečnostní diskuze v Rusku. Teoretický rámec zahraničněpolitické doktríny Ruska v roce 1993 byl již zřetelně ovlivněn eurasianistickými ideami.²² Nacionalisté a eurasianisté společně uspěli v nátlaku na Kozyreva, aby spojil ruskou vojenskou politiku a stahování vojsk s právy národnostních menšin v postsovětských republikách (zejména v pobaltských státech). Zmíněná eurasianistická témata se objevila i v projevu prezidenta Jelcina, který při své návštěvě Indie v roce 1992 zdůraznil eurasijskou identitu Ruska poukazem na to, že většina území Ruska (10 mil. km² ze 17 mil. km²) leží v Asii a že většina ruských občanů žije v asijské části Ruska.²³

Slavjanofilská skupina. Oproti demokratické verzi eurasianismu slavjanofilové snižovali význam jedinečného geopolitického postavení země a místo toho zdůrazňovali odlišnost Ruska od Západu i Východu. Jelgiz Pozdňakov, ruská autorita v teorii mezinárodních vztahů, k tomu poznamenal: „*Zeměpisná poloha Ruska není v pravém smyslu unikátní (taková je poloha každého státu), ale je vpravdě osudová pro ně i pro svět... Významným aspektem této situace bylo, že Rusko, jsouc situováno mezi dvěma civilizacemi, bylo přirozeným udržovatelem civilizační vyrovnanosti i světové rovnováhy moci*“.²⁴

Podle názoru slavjanofilů tato skutečnost v nemalé míře predeterminovala vývoj ruského státu jako velmoci a vytvoření silné centrální autority. Na rozdíl od demokratů se slavjanofilové nebáli označovat Rusko za impérium a podporovat jeho obnovení. Pozdňakov poukázal na to, že „*Rusko bylo vždycky udržováno pohromadě silným systémem státní moci... Nemám pochyby o tom, že zajištění existence Ruska je dnes nejvyšší prioritou. Toho může být dosaženo jen silnou autoritou znamenající záchranu lidu před despotickými praktikami, anarchií, hladem a občanskou válkou. Ta musí obsáhnout celý národ*“.²⁵

Na rozdíl od demokratů slavjanofilové nesouhlasili se západní pomocí. Považovali ji za bezvýznamnou a zatěžující a navrhovali, aby se Rusko spoléhalo na vlastní zdroje. Byli proti připojování Ruska k západním ekonomickým, politickým i vojenským institucím s odůvodněním, že to omezuje svrchovanost země.

Rovněž souhlasili s tím, aby se ochrana ruských národnostních menšin v bývalých sovětských republikách stala nejvyšší prioritou zahraniční politiky. Na rozdíl od demokratů však slavjanofilové nevyklučovali použití síly k ochraně těchto minorit.

Konečně pak navrhovali změnit současné geopolitické priority tak, aby byla věnována větší pozornost jižním a východním sousedům Ruska a aby byl na Západě udržován relativně nízký profil.

Koncem roku 1993 se obě verze eurasianismu – demokratická a slavjanofilská – sblížily, podobně jako tomu bylo u atlantismu v kritické situaci, a to díky vlivu řady intelektuálních i politických faktorů.

V intelektuálním smyslu nebyl eurasianismus schopen poskytnout odpověď na dvě zásadní otázky:

1) Jaká jsou civilizační kritéria pro určování dělicích linií mezi Západem, Východem a Ruskem? Má-li být civilizace definována náboženstvím, proč Západ zahrnuje spolu s katolickou Francií a Itálií i protestantskou Ameriku, smíšené protestantsko-katolické Německo a pravoslavné Řecko? Které náboženství má být základním kritériem při definování Východu? Je ruská identita definována pouze pravoslavím, anebo směsí pravoslaví a islámu? Patří Izrael k Západu nebo k Východu? Je-li při rozlišování Západu od Východu skutečně důležitá úroveň průmyslového a technologického rozvoje, pak je Japonsko určité západnějším státem než – řekněme – mnohé západoevropské země. Kromě toho se této myšlenkové škoře také nepodařilo vysvětlit, proč prosperující asijsko-tichomořské země, jako je Japonsko, Korejská republika, některé země ASEAN, Turecko atd., prošly modernizací (včetně importu některých západních hodnot) bez nějakých velkých škod pro své národní hodnoty a tradice. Eurasianismus, neschopný najít odpovědi na uvedené otázky, používal koncepce, které byly zavádějící, navzájem si odporující a nevhodné pro vytváření nové teorie.

Někteří kritici eurasianismu upozorňovali, že to, co se dnes označuje za Západ, již nemůže být redukováno na Evropu a na její civilizaci. Je to syntéza kultur a civilizací, která se vytvářela po celá desetiletí. Důležitým aspektem této syntézy bylo přijetí evropských kulturních hodnot, i když tento proces nepředstavoval zřikání se vlastní charakteristické odlišnosti. Nyní pojem Západ zahrnuje nejen Evropu a Severní Ameriku, ale též Japonsko, Korejskou republiku, Tchaj-wan i další nově industrializované země.

2) Co je to jedinečná ruská národní idea, která dává Moskvě zvláštní historické poslání? Stankevičova definice ruské národní ideje jako demokracie, federalismu a patriotismu sotva vyjadřuje jedinečnost takové ideje. Spojené státy, Kanada, Německo, Indie a řada dalších států by mohly popsat své národní ideje pomocí stejných terminů. Ale to jim neposkytuje dostatečný morální základ pro vyhlášení jejich zvláštního historického poslání. Slavjanofilům se rovněž nepodařilo definovat ruskou národní ideu. Čas od času byly předkládány jako výchozí rámce nejrůznější koncepce – sobornost (kolektivnost), duchovnost (spiritualita), mírumilovná slovanská tradice apod. Ale tyto koncepce odporovaly reálnému životu v postkomunistickém Rusku a nepodařilo se jim proniknout na „trh“ politických idejí v této zemi.

V politickém smyslu ani demokratičtí, ani slavjanofilští eurasianisté nebyli schopni zformovat nějakou vlivnou politickou stranu nebo koalici. Alternativní politická hnutí (jako komunisté nebo liberální demokraté) si nedělala příliš velké starosti s teorií, ale spíše se zaměřila na konkrétnější vnitřní problémy, a proto byla mnohem úspěšnější na ruské politické scéně. Koncem roku 1993 eurasianismus jako produkt politických a intelektuálních elit již definitivně směřoval k politické marginalizaci.

Kromě toho na mezinárodním „dějišti“ působil eurasianismus smíšeným dojmem. S výjimkou Kazachstánu neprojevily státy SNS velký zájem o realizaci eurasianistických idejí. Pro některé z nich (Ukrajinu, Moldovu, Arménsko, Ázerbájdžán a Gruzii) představoval eurasianismus kamufláž pro ruský imperialismus. Řada zemí bývalého Sovětského svazu (Bělorusko, Moldova, Ukrajina) měla zájem spíše o spolupráci se Západem než s asijskými státy. Ani západní Evropa, ani Spojené státy nebyly spokojeny s rolí, jakou Rusko hrálo v postsovětském prostoru. Namísto stabilizace a zprostředkovávání Moskva často podněcovala lokální konflikty, jednajíc podle staré imperialistické zásady *divide et impera*. Kromě toho Rusko najednou zjistilo, že už není jedinou zemí, která si dělá nárok na roli mostu mezi různými civilizacemi. Některé členské státy SNS (Bělorusko, Ukrajina, Kazachstán) i východoevropské země (Polsko, Maďarsko, pobaltské státy) rovněž vysílaly do světa jasná poselství, že si nárokují stejný status.

V průběhu roku 1993 postupně získávaly vliv jiné myšlenkové školy, alternativy atlantismu i eurasianismu.

VZESTUP DĚŘŽAVNÍKŮ

Tato koalice byla konečným výsledkem procesu konsolidace tří významnějších politických sil: a) průmyslové lobby, b) federální vojenské a civilní byrokracie, c) umírněných demokratů. Tři vedoucí osobnosti nové aliance: Arkadij Volskij, spolupředseda Ruského svazu průmyslníků a podnikatelů; viceprezident Alexandr Ruckoj, de facto vůdce Lidové strany svobodného Ruska se 100 000 členy; Nikolaj Travkin, předseda Demokratické strany Ruska s 50 000 členy. Tuto skupinu podporoval rovněž bývalý tajemník Bezpečnostní rady Jurij Skokov i vicepremiéři Oleg Lobov a Michail Malej. V intelektuálním společenství jejich stanoviska formuloval mj. Sergej Karaganov, Andrej Zubov a Andranik Migranjan.

Tato skupina brzy dostala označení děřžavníci nebo gosudarstvennici. Termín děřžavník znamená stoupence silného a mocného státu, který dokáže udržet pořádek a být zárukou proti monarchii a nestabilitě, což je dost tradiční ruský pohled na roli státu.

Jejich domácím politickým cílem bylo zpomalit postup tržních reforem a přinutit vládu k větším ústupkům vůči mocným zájmovým skupinám, které reprezentovali (státem vlastněné podniky, pracovníci obranného sektoru, některé vedoucí složky organizovaného dělnictva).

Pokud šlo o ruskou zahraniční politiku, děřžavníci zastávali názor, že se má řídit principem sebeomezování a soběstačnosti. Především poukazovali na to, že *„rozpad Sovětského svazu změnil Rusko v mocnost střední velikosti. Máme ovšem stále ještě obrovské území a jaderný potenciál. Nicméně velikost naší populace a hlavně dimenze našeho HDP zařazují naši zemi do jiné kategorie.“*²⁶ Proto by Rusko nemělo podle jejich názoru usilovat o vliv globální mocnosti.

Období soustředování na vlastní vnitřní problémy by však nemělo Rusku bránit v provádění aktivní zahraniční politiky v různých částech světa. Děřžavníci se stavěli jak proti prozápadní, tak i proasijské orientaci zahraniční politiky Ruska. Zastávali názor, že Rusko je jak evropská, tak i asijská země. Podle děřžavníků by bylo nejlepším způsobem definování ruské identity stát se Rusem a respektovat vlastní historii a hodnoty národa. Byli fascinováni ideami Dostojevského: *„Jakmile Evropané uvidí, že jsme začali respektovat náš lid a naše národní cítění, sami nás začnou respektovat.“*²⁷

Spolu s demokratickými eurasianisty považovali SNS a blízké zahraničí za nejvyšší prioritu bezpečnostní politiky Moskvy. *„Rusko musí nést svůj kříž a splnit svou povinnost – sehrát osvícenou postimperální roli v celém prostoru bývalého Sovětského svazu“*, konstatoval Vladislav Lev a Karaganov. *„Rozhodující součástí nového poslání Ruska ve světě je s pomocí světového společenství zajistit, aby se postsovětský prostor nestal geostrategickou propastí, vyzařující nestabilitu a válku a v konečných důsledcích ohrožující samotnou existenci lidstva.“*²⁸ Rovněž uznávali potřebu postupné ekonomické i vojenské integrace SNS. V tomto směru byly nejslibnějšími partnery v SNS Bělorusko a Kazachstán. Děřžavníci vyvíjeli nátlak na vládu, aby vytvořila vhodný mechanismus SNS k zajištění takových integračních procesů s podstatnou institucionální podporou.

Děřžavníci označovali Kozyrevovu politiku, ignorující porušování práv národnostních menšin v pobaltských republikách, za amorální a krátkozrakou. Rusko má podle jejich názoru povinnost a poslání hájit práva všech svých bývalých krajanů. To je imperativ nejen z hlediska morální povinnosti, ale i z hlediska praktických úvah. Zdůrazňovali, že potlačování práv určitých menšin způsobí nevyhnutelnou řetězovou reakci.

Zároveň prohlašovali, že by asertivní politika v blízkém zahraničí neměla znamenat imperální politiku. Děřžavníci předpokládali, že by každý pokus o násilné obnovení Sovětského svazu nebo ruského impéria přinesl nebezpečí, že Moskva sama přepne své síly a že se patrně dostane do mezinárodní izolace.

Tato skupina považovala Západ za důležitou prioritu zahraniční politiky Moskvy a byla „nakloněna“ lepším vztahům se Západem, ale nikoli za cenu oslabování role Ruska jako nezávislé velmoci v jeho vlastní sféře vlivu. Děržavnici zůstávali dost skeptičtí vůči ochotě i schopnosti Západu pomáhat Rusku při realizaci jeho reform. Odmítali příliš velké spoléhání na západní ekonomickou pomoc a politické vedení a přimlouvali se za aktivní politiku zbrojního exportu bez ohledu na odpor Západu.²⁹

Byli to právě děržavnici, kteří jako první doporučovali, aby si Západ dobře rozvážil zahájení nové politiky zadržování vůči Rusku, a to kvůli své podrážděnosti nad neochotným tónem Moskvy, kvůli vzrůstajícím obavám vyvolaným ruskou snahou o dominanci v post-sovětském prostoru, jakož i kvůli zdráhání Moskvy akceptovat rozšiřování NATO, omezit svůj prodej zbraní a přestat hrát s „čínskou kartou“.³⁰

Mezi politickými elitami Ruska byli děržavnici hlavními kritiky západní politiky v otázkách rozšiřování NATO. Varovali, že toto rozšiřování může vést k obnovení konfrontace mezi Východem a Západem, i když v mírnější formě, než tomu bylo dříve. Doporučovali, aby Západ o několik let odložil své rozhodnutí o rozšiřování NATO. Kromě toho požadovali, aby Rusko a Západ navrhly nějaký pozitivní program pro země střední a východní Evropy ke zmírnění jejich bezpečnostních obav. Mohly by to být bilaterální nebo unilaterální západní záruky jejich bezpečnosti, brzké rozšíření Evropské unie a ZEU atd. A Rusko by mělo rozvíjet své vztahy s Evropskou unií a se ZEU jako protiváhu ofenzivních schopností NATO.³¹

V důsledku prosincových voleb v roce 1993, které prokázaly úspěch Vladimira Žirinovského, se domácí základna pro prozápadní politiku zmenšila. Pro mnohé demokraty se státotvorná ideologie stala jediným způsobem, jak zachránit zbytky demokratických principů a čelit extremistům, nacionalistům a komunistům. K děržavníkům se připojila i významná skupina atlantistů (včetně Kozyreva) a demokratické křídlo eurasiánistů.

Tzv. Kozyreva doktrína, vyhlášená tehdejšími ruskými ministry zahraničních věcí v projevu k ruským diplomatickým představitelům v SNS a v pobaltských státech v lednu 1994, se stala symbolem zahraničněpolitické koncepce děržavníků. Za podstatnou strategickou otázku pro ruskou diplomacii Kozyrev prohlásil obranu práv ruských národnostních menšin v blízkém zahraničí. Potvrdil potřebu ruské vojenské přítomnosti v tomto prostoru a obhajoval myšlenku dvojího občanství.³²

Důraznější se stala rovněž ruská politika vůči Západu. Ve stejné době – jak to vyjádřil Hannes Adomeit – „*byl neoimperialistický štěkot hrozivější než kousnutí; útočnost byla spíše záležitostí slov než skutků. Tato diskrepance je se vši pravděpodobností dána skutečností, že někteří děržavnici, mezi nimi Kozyrev, jsou v podstatě ovečky ve vlčím rouše. Uchovávají si v zásadě západní pohled, ale cítí se povinni verbálně ustupovat a takticky se přizpůsobovat změnám lidové nálady a tlakům vycházejícím z nitra politického establishmentu.*“³³

Rok 1996 začal jmenováním nového ruského ministra zahraničních věcí. Andrej Kozyrev byl vystřídán Jevgenijem Primakovem, bývalým ředitelem vnější zpravodajské služby. Primakov byl méně kontroverzní osobností než Kozyrev; demokraté i oponenti vlády uznávali jeho profesionalismus a odhodlanost hájit národní zájmy Ruska. Sledoval rovněž kurz děržavníků. Primakov navrhoval nenápadně odlišný soubor zeměpisných priorit – SNS, východní Evropa, Asie a Tichomoří, Evropa, USA –, a to s cílem ukázat Západu způsoblost Ruska jako protiváhu rozšiřování NATO a Evropské unie.³⁴

NÁVRAT POTLAČOVANÉHO REALISMU

Svou nedůvěrou k idealismu a k romantismu a svým prosazováním národních zájmů děržavnici připravili cestu k rehabilitaci realistického směru. V módě byla opět spíše rovnováha moci než rovnováha zájmů. Záležitostí primárního zájmu se stala národní, nikoli mezinárodní bezpečnost.

Řada prominentních zahraničněpolitických expertů byla postupně přilákána realistickými principy – ředitel Ústavu pro americké a kanadské studie Sergej Rogov, vedoucí představitel sdružení Jabloko Vladimir Lukin a Alexej Arbatov, bývalý tajemník Bez-

pečnostní rady maršál Jevgenij Šapošnikov, ředitel odboru Ministerstva zahraničních věcí pro zahraničněpolitické plánování Vadim Lukov atd. Během roku 1995 postupně přešel na realistickou pozici také Sergej Karaganov i jeho vlivná Ruská rada pro zahraniční a obrannou politiku. Kromě toho obroda realismu byla dobře přijata i ruským vojensko-průmyslovým obranným komplexem.

Realisté nevytvořili žádnou společnou politickou organizaci nebo koalici. Politicky patřili k rozmanitým skupinám, i když s převažující orientací na demokratické strany a sdružení. Realistická koncepce jim poskytuje společný teoretický rámec a ideje, které snadno překračují stranické dělicí čáry.

Podle názoru realistů by koncepce národní bezpečnosti Ruska měla vycházet z reálného potenciálu státu a zajišťovat racionální využívání zdrojů, a to v kombinaci a interakci s vnitřní i mezinárodní politikou a se sociálně-ekonomickými, vědeckými a technologickými informacemi, jakož i se všemi dalšími aspekty života a práce obyvatelstva státu. Realisté ve skutečnosti představovali jeden z prvních myšlenkových směrů v Rusku, nabízejících rozšíření koncepce národní bezpečnosti nejen o témata *hard security*, ale i *soft security*. Jak realisté zdůrazňovali, bezpečnostní koncepce by měla zahrnovat nejen komplexní analýzu a klasifikaci existujících i potenciálních hrozeb pro bezpečnost Ruska, ale též východiska pro rozvíjení a fungování vnitřního i vnějšího mechanismu prevence a operativní eliminace těchto hrozeb. Jinými slovy řečeno, koncepce by měla být komplexem bezpečnostních cílů a způsobů jejich zajišťování; způsobů a prostředků k dosažení toho, co by mělo odpovídat historickému postavení a budoucí roli Ruska. Měla by zahrnovat koordinované úsilí státu a veškerého lidu k zajištění bezpečnosti na národní, regionální i globální úrovni, jakož i organizování vnitřní a mezinárodní interakce při řešení naléhavých i dlouhodobých bezpečnostních problémů.³⁵

Pokud jde o národní zájmy Ruska, realisté rozlišují čtyři hlavní kategorie. Za prvé, jsou to zájmy – ekologické, politické, sociální, vojenské, humanitární a ekologické. Za druhé, může existovat jiná skupina, seřazená podle doby uplatňování těchto zájmů – krátkodobé, střednědobé a trvalé zájmy. Za třetí, mohou být zájmy kategorizovány podle jejich důležitosti – životní, důležité nebo marginální. Za čtvrté, mohou být definovány zájmy vnitropolitické a zahraničněpolitické.³⁶

Realisté zdůrazňují, že ve vzájemně propojeném a vzájemně závislém světě se národní zájmy různých zemí mohou překrývat, křížit nebo v různých formách střetávat – od forem jemných, diplomatických až po formy radikální, vojenské. Realisté rovněž rozlišují dvojí druh hrozeb pro bezpečnost Ruska – vnější a vnitřní.

Vnější zdroje ohrožení byly definovány následovně:

- *politické* – pokusy změnit územní integritu Ruské federace využíváním etnických a náboženských konfliktů; územní požadavky vznášené cizími mocnostmi; blokování integračních procesů v SNS; vytváření překážek pro spolupráci Ruska s bývalými sovětskými republikami a s východoevropskými zeměmi; politická nestabilita v sousedních zemích; porušování lidských práv a z toho vyplývající nekontrolovatelná masová migrace z těchto zemí; snahy o oslabení role a pozic Ruska v mezinárodních organizacích atd.;
- *ekonomické* – snížená ekonomická nezávislost Ruska; pokles jeho ekonomického a vědeckotechnického potenciálu; zafixování jeho specializace na paliva a suroviny ve světové dělbě práce; omezování přítomnosti Ruska na některých světových trzích; blokování přístupu Ruska k vyspělým technologiím; nekontrolované vývozy kapitálu a strategických surovin; nepřijetí Ruska do některých mezinárodních finančních, obchodních a ekonomických organizací; pašování atd.;
- *vojenské* – existující i potenciální ozbrojené konflikty v blízkosti Ruska; nevyřešené problémy jaderné výzbroje v bývalých sovětských republikách; šíření jaderných zbraní a technologií; chybějící hraniční režim zejména na jihu a západě Ruska; nejasný status ruské vojenské přítomnosti v bývalých sovětských republikách; rozvíjení vojenských sil v okolních zemích a v přilehlých regionech atd.;

- *ekologické* – ekologické katastrofy v sousedních zemích; dlouhodobé negativní efekty vyplývající z globálních ekologických změn;
- *sociální* – internacionalizace organizovaného zločinu; obchodování s drogami; mezinárodní terorismus; masové epidemie; moderní obchod s otroky atd.

Zároveň však realisté zdůrazňovali, že v současné době je třeba hlavní zdroje ohrožení bezpečnosti Ruska hledat uvnitř země, kde vládne hluboká systémová krize.

Vnitřní hrozby byly popisovány následovně:

- potenciální dezintegrace Ruské federace jako důsledek etnických konfliktů a konfliktů mezi centrem a regiony,
- socioekonomické napětí, související s ekonomickým poklesem, s narušením ekonomických vazeb, s inflací, se vzrůstající nezaměstnaností, s hlubokou sociální diferenciací, s degradací vědy, vzdělávacího systému a lékařských služeb atd.,
- organizovaná kriminalita a korupce,
- kulturní a duchovní degradace,
- degradace životního prostředí,
- nedostatek informační bezpečnosti.³⁷

Aby mohlo Rusko čelit těmto hrozbám, musí především uskutečnit vnitřní reformy. Jen tak bude mít země nezbytné zdroje pro obnovení vnitřní, ale do jisté míry i vnější stability. Realisté byli přesvědčeni o tom, že musí být dosaženo soudržnosti na všech úrovních bezpečnosti – regionální, národní, SNS, evropské, asijsko-tichomořské i globální. Toho by mělo být dosaženo racionálním a efektivním využitím všech sil a prostředků, které má ruský stát v současné době k dispozici. Kromě toho realisté preferují politické, diplomatické, ekonomické a jiné mírové metody řešení bezpečnostních výzev. Nevyklučují však použití vojenské síly, nelze-li spory mezi životními zájmy států vyřešit smírnou cestou.

Regionální priority realistů jsou podobné jako priority děržavníků. Rogov vymezuje tři hlavní okruhy ruských zájmů:

1) blízké zahraničí; 2) východní Evropa, Střední východ a Dálný východ; 3) Západ (Spojené státy a západní Evropa). Zbytek světa má zatím pro Rusko okrajovou důležitost.³⁸

Blízké zahraničí je první regionální prioritou v mezinárodní strategii Ruska. Hlavním cílem zahraniční politiky Moskvy v blízkém zahraničí je předcházet posilování nepřátelských režimů a vzniku etnických i náboženských konfliktů, vytvářet stabilní vztahy se svými sousedy, chránit lidská práva ruských občanů, vytvářet společný bezpečnostní prostor na území SNS a řešit územní spory s novými nezávislými státy.

Podle názoru realistů by si opětne prosazování vojenské a politické dominance nad post-sovětským prostorem za každou cenu vyžádalo mnohé oběti a vedlo by k četným nezdarům. Diplomatický „inventář“ Ruska musí obsahovat širokou paletu přesně zvážených a odměřených ekonomických, politických, vojenských i kulturních metod, které by mohly napomáhat k ochraně ruských zájmů a k rozvíjení přátelských vztahů s jeho sousedy. Realisté zdůrazňovali, že integrace SNS může být dosaženo pouze v tom případě, pokud se Rusko stane atraktivním pro své partnery. Integrace bude pro Moskvu nákladná; Rusko si ji může dovolit jen tehdy, jestliže budou jeho vnitřní reformy úspěšné.³⁹

Druhý okruh národních zájmů Ruska – jak uvádí Rogov – zahrnuje východní Evropu, Střední východ a Dálný východ. Přitom realisté jsou kritičtí vůči Kozyrevově politice ve vztahu k zemím střední a východní Evropy, neboť Moskva nedokázala předejít jejich přesunu k Západu ve smyslu ekonomickém i bezpečnostním. Podle názoru realistů je třeba východní Evropě ukázat, že se bude cítit bezpečněji a příznivěji nikoli v roli sanitárního kordonu obklopujícího Rusko, ale bude-li fungovat jako spojovací článek mezi Eurasii a západní Evropou.⁴⁰

Stejně jako jiné myšlenkové školy realisté zdůrazňovali eurasijskou geopolitickou polohu Ruska. Ale ruská politika na tomto kontinentě by měla být definována spíše reálnými zájmy než mesianistickými ideami.

Politika Ruska vůči Střednímu východu by měla být determinována jeho zájmy v blízkém zahraničí – v Zakavkazsku a ve Střední Asii. Potenciálně se mohou ruskými oponenty stát Turecko, Írán, Irák, Pákistán a Afghánistán. Podle Lukinova názoru je velmi pravděpodobné, že Rusko bude v nadcházejících letech muset čelit islámskému fundamentalismu, jehož rozšíření by hrozilo destabilizací situace jak v blízkosti, tak i uvnitř SNS. Stále je však pro ně podstatné, aby nebylo zavlečeno do konfrontace s největšími islámskými zeměmi (včetně Íránu), ale spíše hledalo různé schůdné cesty k dohodě a k rozvíjení vzájemně prospěšných mezistátních vztahů. Rusko musí odrazit pokusy Turecka, Pákistánu a Afghánistánu o zasahování do ruských ekonomických, politických i vojenských zájmů.⁴¹

Pokud jde o Dálný východ, realisté zaznamenali současnou slabost a snižující se roli Ruska v tomto regionu. Rogov připouští, že některé z bývalých sovětských republik mohou být vtaženy do zájmových sfér takových regionálních mocenských center, jako je Čína nebo Japonsko.⁴² Arbatov dokonce naznačuje, že Čína může nakonec představovat největší vnější bezpečnostní ohrožení pro Rusko.⁴³ On i další realisté neschvalují příliš rychlé vojenské sblížení s ČLR a varují před možností jednostranné závislosti Ruska na Pekingu.⁴⁴

Z toho důvodu – jak podotýká Arbatov – zájmům Ruska v tomto regionu by nejlépe odpovídalo udržování politické role Ameriky a její omezená vojenská přítomnost.⁴⁵ Kdyby se Spojené státy měly stáhnout, při pohledu na rychlý růst ekonomické i vojenské moci Číny by mohlo Japonsko reagovat remilitarizací. Sřítet mezi těmito dvěma giganty by pak mohl do konfliktu zatáhnout i Rusko. Kromě zachování vojenské přítomnosti USA by ruským zájmům nejlépe „posloužil“ nový multilaterální bezpečnostní systém v tomto regionu.

Arbatov je přesvědčen o tom, že by Moskva měla předat Japonsku sporné Kurilské ostrovy v rámci zásadní revize politických a bezpečnostních vztahů mezi oběma zeměmi. V západním Tichomoří by mohl být vytvořen nový bezpečnostní režim na základě omezení výzbroje a opatření pro vytváření důvěry. Následovat by mohla ekonomická spolupráce mezi Moskvou a Tokiem, a to za předpokladu, že Rusko vytvoří atraktivní podmínky pro zahraniční investice na Sibiři a na Dálném východě. Rusko by mělo rovněž pomoci prosadit (znovu)sjednocení Koreje, aby byl eliminován tento zdroj vážného napětí v regionu.⁴⁶

Podle Rogova názoru třetí okruh ruských zájmů zahrnuje vztahy Moskvy se Západem, zejména se Spojenými státy a se západní Evropou. Pokud jde o Spojené státy, realisté vidí řadu oblastí, kde tyto dvě země mají společné zájmy:

- uskutečnění ruské ekonomické a politické reformy;
- rozvíjení bilaterálního režimu kontroly výzbroje (zejména další redukce strategické výzbroje a zákaz jaderných zkoušek);
- předcházení nárůstu nově se rodících regionálních mocností, které mohou narušit existující rovnováhu moci;
- nešíření jaderných, chemických a biologických zbraní;
- udržování míru.⁴⁷

Zároveň realisté vymezili některé zdroje napětí mezi Ruskem a Spojenými státy – ruskou neschopnost rychle postupovat ve vnitřních reformách; postrádání společného nepřítele, který je nepostradatelný pro jakoukoli vojensko-politickou alianci; model vzájemného jaderného odstrašování, zděděný z období studené války; zdráhání USA přijmout Rusko do západního společenství; uchování systému vojensko-politických aliancí, vytvořeného Spojenými státy během studené války; rozšiřování NATO a Evropské unie přijímáním bývalých satelitů Sovětského svazu, nikoli však samotného Ruska; transfery ruských zbraní a technologií duálního využití do rozvojových zemí atd.

Mnohé z těchto neshod mohou přetrvávat i v dohledné budoucnosti. Podle názoru realistů by Rusko mělo být neústupné, pokud jde o jeho životně důležité zájmy (uchování společného systému evropské bezpečnosti a režimu kontroly výzbroje, zabránění vojenským stavbám a vytváření aliancí v blízkosti země, dominantní postavení Moskvy v post-sovětském bezpečnostním prostoru atd.). Zároveň by se Rusko mělo vyvarovat rozepří

s USA, týkajících se názorových rozdílů v druhotných záležitostech, jako jsou jaderné transakce s Íránem, dodávky raketové technologie do Indie, transfery vyspělé zbrojní techniky do Číny atd.⁴⁸

Pokud jde o problémy evropské bezpečnosti, realisté se soustředili především na rozšiřování NATO a Evropské unie. Nenamítají nic proti rozšiřování Evropské unie, ale rozšiřování NATO považují za škodlivé pro regionální bezpečnostní systém. Realisté nejsou pro rozpuštění NATO, uznávají pozitivní roli Severoatlantické aliance v udržování evropské bezpečnosti v době studené války i po jejím skončení.⁴⁹ Jsou však přesvědčeni o tom, že by se NATO nemělo rozšiřovat a posilovat na úkor ruské bezpečnosti. Podle názoru realistů by měla být změněna celá evropská bezpečnostní architektura, aby se předešlo novému střetu mezi Východem a Západem. Hlavní organizací kolektivní bezpečnosti na kontinentě by se měla stát OBSE. Jejím úkolem by mělo být vytvoření Evropské rady bezpečnosti (ERB) se stálými členy, kteří by měli právo veta, a s určitým počtem rotujících nestálých členů, zastupujících menší evropské státy a země SNS. NATO a ZEU by měly být podřízeny Evropské radě bezpečnosti a sloužit jako její vojenské „paže“ při udržování regionální bezpečnosti (zejména při operacích k udržení míru).⁵⁰

Uvedené návrhy se ukázaly nerealistické, a proto se realisté soustředili na hledání kompromisu se Západem. Navrhovali jednak odklad rozšiřování NATO o několik let, jednak omezení jeho konečného rozšíření pouze na země visegrádské skupiny, tedy nepřijetí pobaltských států. Navrhovali rovněž vytvoření zvláštní charty Rusko – NATO, která by zajišťovala bezpečnost Moskvy (žádoucí další expanzi do zemí SNS, žádné vojenské základny a jaderné zbraně na území nových členů, pokračování dialogu o kontrole výzbroje atd.).⁵¹ Prakticky na základě těchto principů byla uzavřena Pařížská dohoda Rusko – NATO (květen 1997).⁵²

Realistický odkaz měl poněkud protichůdné výsledky. Na jedné straně realismus pozitivně přispěl k diskuzi o ruské zahraniční politice. Realisté pomohli překonat krizi v ruském zahraničněpolitickém myšlení, která byla vyvolána bojem dvou extrémů, představovaných tak mocnými myšlenkovými školami, jako byl atlantismus a eurasianismus. Realisté uspěli v definování reálných bezpečnostních zájmů Ruska a priorit vůči domácímu i zahraničnímu publiku. Kromě toho rozšíření jejich idejí učinilo ruské bezpečnostní myšlení předvídatelnějším a srozumitelnějším pro Západ. Nová Koncepce národní bezpečnosti Ruské federace, která byla schválena prezidentem v listopadu 1997, vycházela z realistických idejí.⁵³ Na druhé straně však nástup realismu s jeho důrazem na národní zájmy, národní bezpečnost a národní svrchovanost implikoval zřejmý návrat ke starým paradigmatům, patřícím do věku klasického modernismu. Nepodařilo se rozvinout žádné koncepce reagující na výzvy postmodernismu.

GEOPOLITIKA – NOVÉ PŘÍLEŽITOSTI V RUSKU?

Spolu s realismem je v současné době v Rusku v módě jeho blízká „příbuzná“ – geopolitická myšlenková škola. Jedním z důvodů jejího vzniku byla snaha reagovat na ruské teorie týkající se marxismu a Gorbačovova nového politického myšlení, které popíraly roli geopolitických faktorů v mezinárodních vztazích. Ještě v roce 1983 Sovětský encyklopedický slovník uváděl, že geopolitika je monopolem „*rasismu, malthusianismu a sociálního darwinismu*“.⁵⁴ Po kolapsu marxismu a nového politického myšlení mohli ruští „undergroundoví“ stoupenci geopolitiky tvrdit, že geografie hraje rozhodující roli v mezinárodní politice obecně a ve formování národních zájmů zvláště.

Jedním z dalších důvodů, proč byli mnozí ruští teoretici fascinováni geopolitikou, je skutečnost, že tato koncepce jim pomáhala uniknout z intelektuální slepé uličky způsobené politickou kontroverzí atlantismu a eurasianismu. V určitém stadiu obě školy připouštěly, že jak prozápadní, tak eurasijská orientace je dána spíše ideologickými preferencemi než reálnými národními zájmy Ruska. Geopolitické paradigma bylo patrné u mnohých myslitelů jakožto výraz solidní teoretické základny v porovnání s mnoha jinými koncep-

cemi. Všichni čelní eurasianističtí teoretici (Pozdňakov, Plešakov, Bogaturov atd.) se později stali stoupenci geopolitické školy.⁵⁵ Dokonce i někteří bývalí atlantisté (Razuvajev, Kudrov, Sorokin aj.) rovněž akceptovali geopolitické názory.⁵⁶

Popularita geopolitiky v Rusku – jak objasňuje Ťulin – je také určitou politickou reakcí některých ruských vzdělavců a politiků na kolaps Sovětského svazu jako supervelmoci. Protože sovětský supervelmocenský status byl přímo spojen s konfrontačním paradigmatem a s bojem proti nepříteli, hledání způsobu jak obnovit bývalý status země se přiklonilo ke geopolitice. Zatímco marxistické vnímání světa vycházelo z koncepcí ideologické a třídní konfrontace, v postkomunistické éře se obzor posunul ke geopolitickému soupeření.⁵⁷

Geopolitická škola vychází z předpokladu, že se každý stát skládá ze tří nepostradatelných komponent: území, populace a politická organizace. Kdekoli lidé žijí a v jakémkoli politickém systému, jejich aktivity jsou vždycky podmínovány hmotným prostředím. Každý stát má jedinečné geografické rysy. Jeho území má určitou polohu, krajinu, formu, velikost a přírodní zdroje. Tato specifika objasňují jedinečné historické pozadí každé země. Z četných faktorů ovlivňujících lidské aktivity se nejméně mění geografie. To je základem kontinuity národní politiky za předpokladu, že geografický prostor zůstává nezměněn.

Velikost území je hmatatelným prvkem relativní síly země při obraně jejích zájmů. Přírodní zdroje a geografie jsou faktory buď pevnosti, nebo uvolněnosti sociálních a ekonomických vazeb. Spolu s klimatem určují limit pro zemědělskou produkci a podmiňují vnitřní komunikace i zahraniční obchod. Síla země by tedy měla být primárně odhadována pohledem na geografii.

Podle názoru stoupců geopolitického paradigmatu je dnešní rozdělený svět jak politickou, tak i geografickou realitou, kterou musí brát v úvahu politická a vojenská strategie každého státu, jakož i koncepce národní bezpečnosti a zájmů. Životní zájmy každé země zahrnují sebezáchovné i specificky kulturní historické společenství. Z geopolitického hlediska to znamená především obranu národního území. To je předpokladem pro politickou a ekonomickou nezávislost. Pozdňakov je přesvědčen o tom, že země dávající ve své zahraniční politice prioritu ideologickým, morálním, emocionálním či jiným faktorům jsou dříve či později přemoženy a stávají se závislými na větších mocnostech. Někteří politici dokazují největší politický diletantismus představou, že ve světě, v němž dominuje síla moci, jsou dobré vztahy mezi zeměmi produktem „přátelských“ citů mezi jejich představiteli či obyvateli.⁵⁸

Mnozí ruští stoupenci geopolitiky prakticky akceptují koncepci dvou geostrategických regionů, vytvořenou Saulem Cohenem: námořní svět závislý na obchodu (se Spojenými státy jako jeho jádrem) a eurasijský kontinentální svět (kde je jádrem Rusko). Podle Pozdňakova názoru Spojené státy jako jeden ze dvou geostrategických regionů jsou dnes jedinou přetrvávající supervelmocí. A z této situace se snaží získat výhody jako prostředky k dosažení některých svých cílů, které ještě donedávna byly do značné míry nedosažitelné.⁵⁹

Pro zachování světového řádu a stability mají podle názoru geopolitiků zásadní význam dvě věci: a) vytvoření jasné hranice mezi západní námořní mocí a eurasijskou pozemní mocí v Evropě, b) zachování jednoty Heartlandu (hospodářského srdce oblasti). Podle některých analytiků jsou oba tyto principy globální bezpečnosti vážně ohroženy sjednocením Německa a rozpadem Sovětského svazu. Hranice mezi Západem a Eurasií, která se posunula směrem k východu, není až dosud jasně stanovena. Rusko, které kontrolovalo většinu Heartlandu, se zmenšilo ve smyslu území a v současné době není schopno hrát roli vyvažovatele v geopoliticky nestabilním světě. Geopoliticky nevyvážená Eurasie může provokovat ke všeobecnému novému dělení světa s jeho zdroji a se strategickými hranicemi. Zároveň by však tato situace mohla vést k vleklému období turbulencí, rozepří a krvavých konfliktů. V zájmu odvrácení tohoto nejhoršího možného scénáře by Rusko i Západ měly spojit své úsilí o stabilizaci postsovětského geopolitického prostoru. Mohlo by být

obnoveno historické poslání Ruska jako zprostředkovatele a sloužit jako stráž proti silám usilujícím o světovládu. Jako odezvu na tři Mackinderovy geopolitické teze Pozdňakov prosazoval vlastní geopolitický názor: „*Kdo kontroluje Heartland, může vykonávat efektivní kontrolu nad světovou politikou, a to především udržováním globální geopolitické a mocenské rovnováhy, bez níž je nemyslitelný trvalý mír.*“⁶⁰

Geopolitická škola, vycházející z poněkud staromódního referenčního rámce, však chybně interpretovala řadu důležitých jevů a procesů v současném světě. Za prvé, geopolitická interpretace vzájemného působení geografického prostředí se společností a s politikou je často zjednodušující a chybná. Svým důrazem na geografii geopolitické paradigma téměř zcela ignoruje ostatní rozhodující faktory vytvářející systém mezinárodních vztahů, jako je ekonomika, obchod, informace, sociální hnutí, zájmové skupiny, politické vedení, právo, kultura, náboženství, ideologie atd. Tyto faktory nejen vytvářejí mezinárodní politiku, ale obvykle také slouží jako nárazník mezi geografii a světovou politikou, jako nárazník transformující geografické impulzy do jazyka diplomacie či vojenské strategie. Geografické faktory ovlivňují mezinárodní politiku spíše nepřímou. Např. krajina jako taková není záležitostí mezinárodních vztahů – řekněme – na Středním východě. Ale stává se důležitou, vstupují-li do hry ekonomické důvody (rozdělení vodních zdrojů) nebo vojensko-bezpečnostní úvahy (potenciální bojiště).

Za druhé, geopolitici velmi často mylně interpretují zdroje i povahu zahraničněpolitického chování zemí. Např. přání mnoha zemí střední a východní Evropy vstoupit do NATO a do Evropské unie lze těžko vysvětlovat pouze jejich geopolitickou motivací. Doufají, že ze svého členství v NATO a v Evropské unii budou mít jak ekonomický, tak i bezpečnostněstrategický prospěch. Kromě toho je k volbě prozápadní orientace nutí kulturní a individuální úvahy.

Jiným příkladem je Japonsko. Samo Tokio by vzhledem ke svým geografickým charakteristikám (okrajové umístění, malé území, nedostatek přírodních zdrojů a přelidněnost) mohlo být považováno za menší mocnost. V kontrastu s geopolitickými premisami bylo Japonsko schopno rozvinout jednu z předních ekonomik na světě a stát se jedním z reálných mocenských pólů v současných mezinárodních vztazích. A v posledních padesáti letech potenciál japonského hegemonismu neefektivněji držela na uzdě námořní moc (Spojené státy), tedy nikoli kontinentální moc (Rusko), což je opět v kontrastu s koncepcí Heartlandu.

Za třetí, geopolitici zřídka objasňují genezi mnohých jevů a příčiny změn v mezinárodních vztazích. Jejich teorie se soustřeďuje na popis politických zájmů různých zemí nebo geopolitické struktury světa v dané době, ale nezkoumají, jak se tyto zájmy a tato struktura vytvářely a transformovaly. Např. proč se Spojené státy staly jádrem námořního světa a Rusko získalo kontrolu nad Heartlandem? Nebo proč Rusko není už nadále schopno hrát v Eurasii dominantní, a tedy stabilizující roli? Proč malé státy akceptují jednu mocnost jako vůdčí sílu a odmítají jinou?

Konečně vlastní koncepce at již unipolární (*Heartland, World-Island, Rimland*), či bipolární (*námořní a kontinentální svět*) geopolitické struktury je otevřená diskuze. Mnozí teoretici jsou přesvědčeni o tom, že existující systém mezinárodních vztahů je multipolární. Jiní se snaží dokázat, že svět byl vždycky patrně multipolární. Zatímco další tvrdí, že neexistuje vůbec žádný systém a že vládne chaos. Mnozí vědci připouštějí, že svět může být buď unipolární, bipolární, nebo multipolární, ale za jeho leadership považují spíše ekonomiku, vojenskou sílu, ideologii atd. než geografické determinanty.

Někteří ruší geopolitici postřehli stinné stránky svého paradigmatu a nabídli vylepšené verze. Plešakov se např. domnívá, že by geopolitika při vysvětlování mezinárodních vztahů ve 20. století měla být nahrazena geoideologickým paradigmatem. To definuje jako dynamickou interakci mezi geopolitikou a univerzální ideologií.⁶¹ Geoideologická paradigma se rodí se vznikem mocných moderních ideologií, vyznačujících se dvěma parametry: velkým aktivním zapojením mas do deklarované transformace světa a vytvořením trvalých

institucí zajišťujících ideologickou kontrolu. Gadžijev ve své zásadní práci o geopolitice rovněž poukazuje na vazby mezi geopolitikou a ideologií ve 20. století.⁶²

Někteří ruští teoretici dávají přednost „jemným“ geopolitickým koncepcím, které nepomíjejí pluralitu faktorů ovlivňujících mezinárodní politiku, ale považují geografické nebo prostorové dimenze za důležitější. Podle jedné definice je geopolitika o tom, „*jak státy využívají prostorových faktorů k identifikaci a dosahování svých politických záměrů*“.⁶³ Podle Plešakova názoru geopolitika „*může být definována nejen jako objektivní závislost zahraniční politiky určitého národa na jeho geografické poloze, ale také jako objektivní závislost mezinárodního aktéra na totalitě materiálních faktorů, která tomuto aktérovi zajišťuje kontrolu nad prostorem*“.⁶⁴ Někteří vědci jako Gadžijev považují geopolitiku za suboblast politické vědy nebo za ekvivalent teorie mezinárodních vztahů, kladoucí důraz na prostorově-časové dimenze světové politiky.⁶⁵

Pro jiné specialisty je geopolitické paradigma teoretickým východiskem pro zdůvodňování jejich interpretace zahraničněpolitických priorit Ruska. Sorokin je přesvědčen o tom, že se geopolitika jako disciplína skládá ze dvou částí – ze základní geopolitiky, která podává teoretický pohled na svět, a z aplikované geopolitiky, která se orientuje na politicky relevantní doporučení.⁶⁶ Např. skupina geopolitiků využívá geopolitiky k prokázání důležitosti blízkého zahraničí a přilehlých regionů pro národní zájmy Moskvy.⁶⁷

Navzdory zdánlivě staromódní argumentaci by si geopolitické paradigma mělo zachovat svůj vliv v ruské zahraničněpolitické diskuzi i v dohledné budoucnosti. Nejen existence teoretického vakua, ale též současné politické výzvy a potřeba definovat národní identitu Ruska (včetně národních zájmů a bezpečnostní politiky) činí toto paradigma významným i atraktivním pro ruské politické představitele a analytiky.

IDEALISTICKÉ/LIBERÁLNÍ PARADIGMA

Navzdory dominanci realistického/geopolitického paradigmatu je v Rusku rovněž zastoupena idealistická/liberální perspektiva v mezinárodních vztazích. Atlantisté ve skutečnosti vyšli z určitých idealistických principů. Idealismus zdůrazňuje globalizační trendy ve světové ekonomice, které posilují tendenci ke globálnímu řízení ekonomického i politického vývoje a celkově zvyšují relevanci mezinárodních právních rámců, a tak redukuje globální anarchii. Idealisté věří, že vývoj multilaterálních institucí a režimů může garantovat stabilitu mezinárodního systému. I když v rámci idealistické/liberální perspektivy nepřehlížejí tendence k multilaterálnímu světu, tvrdí, že budoucí vývoj mezinárodního systému už není převážně určován na základě rivality mezi hlavními centry ekonomické a vojenské moci, ale ve zvýšené míře dynamikou jejich společného rozvoje a vzájemné závislosti.⁶⁸ Idealisté/liberálové tvrdí, že geopolitická honba za kontrolou nad územími už nemá žádný význam, a doporučují ji nahradit geoekonomickým myšlením.⁶⁹

Diskuze mezi realisty a idealisty v Rusku o praktičtějších aspektech diplomacie se zaměřila především na dvojí problematiku – na problematiku integrace SNS a na problematiku evropské bezpečnosti. Např. Zagorskij tvrdí, že reálné dilema ruské politiky v SNS nespočívá i nadále v dilematu dezintegrace versus integrace, nýbrž spíše v dilematu reintegrace versus nakonec „přirozená“ nová integrace na základě demokratických a tržních reforem, které ještě zbývá uskutečnit. Zagorskij rovněž tvrdí, že v zájmu dosažení druhé alternativy je třeba si uvědomit, že hlavní stavební kameny zkušeností Evropské unie nelze aplikovat na SNS a že cílem by měl být jiný druh „měkké“ integrace typu NAFTA.⁷⁰

Pokud jde o evropskou bezpečnost, hlavní kontroverzní záležitostí bylo rozšiřování NATO. Zatímco hlavní myšlenkový proud uplatňoval geopolitické argumenty proti rozšiřování, liberálové prosazovali kooperativní řešení této otázky, které by posílilo a institucionalizovalo vzájemný vztah mezi Ruskem a Západem. Liberálové zastávali názor, že převládajícím zájmem Ruska v Evropě by mělo být posilování multilateralismu jako záruky, že se neuskuteční návrat k politice rovnováhy moci v Evropě.⁷¹

Prozápadní liberálové neviděli žádnou závažnou hrozbu vycházející z rozšiřování NATO. Byli přesvědčeni o tom, že rozšiřování NATO je přirozenou reakcí bývalých sovětských satelitů na nepředvídatelné chování Ruska. Kritizovali Jelcina za jeho neschopnost přesvědčit země střední a východní Evropy, že Rusko už nepředstavuje žádnou hrozbu pro jejich bezpečnost. Liberálové byli rovněž nespokojeni s Jelcinovou neschopností plně využít příležitostí, které se otevíraly Rusku v rámci různých bezpečnostních programů od Partnerství pro mír až po OBSE.⁷²

Liberálové považovali NATO za hlavního garanta stability v Evropě (zejména ve vztazích mezi západní a východní Evropou).⁷³ Byli přesvědčeni o tom, že Rusko je zainteresováno na odpovědnosti NATO za stabilitu hranic ve střední a východní Evropě, tj. v regionu s četnými potenciálními ohnisky nestability, která by mohla znamenat nebezpečí pro Rusko i pro členské státy SNS. Liberálové zastávali názor, že země střední a východní Evropy, v současné době „naladěné“ protirusky, jakmile se připojí k NATO, nebudou již mít důvod k zaujatému postoji vůči Moskvě a stanou se pro Rusko benevolentnějšími sousedy. Z tohoto hlediska by se partnerství mezi NATO a Ruskem mohlo stát nástrojem řešení konfliktů ve vztazích Ruska s jeho sousedy.⁷⁴ Liberálové rovněž zdůrazňovali, že západní směr je jediný, kde ruské národní zájmy nejsou ve skutečnosti ohrožovány. Moskva by měla mít dobré vztahy s NATO, aby mohla čelit „oblouku nestability“, rozpínajícímu se od Černého moře a Severního Kavkazu přes Střední Asii dále až k Číně.⁷⁵

Liberálové upozorňovali, že NATO není agresivní ani totalitní vojenskou organizací. NATO je spíše spřízněno s demokraciemi.⁷⁶ Je to spíše defenzivní než ofenzivní bezpečnostní organizace. Liberálové zdůrazňovali, že rozšíření NATO na východ reálně nezmění geopolitické a geostrategické postavení Ruska. Ostatně Rusko má již některé společné hranice se zeměmi NATO (Turecko a Norsko). Jeho loďstvo je tradičně konfrontováno se silami NATO v Černém moři, v Baltském moři i v Arktidě. Konečně pak – jak tvrdili liberálové – by se mělo Rusko soustředit na vnitřní problémy, jako je ekonomický pokles, organizovaný zločin, ekologická degradace, nacionalismus a separatismus, které liberálové považují za mnohem nebezpečnější než rozšiřování NATO. Navrhovali, aby se ruská diplomacie zaměřila na dialog s NATO o odzbrojování a na budování důvěry, tedy nikoli na odpor proti rozšiřování NATO.⁷⁷

Obecněji řečeno, NATO bylo považováno za mechanismus pomáhající modernizovat společnost, překonávat nacionalistické anomálie a žádoucím způsobem ovlivňovat myšlení i chování nových politických elit.⁷⁸ Někteří liberální analytici byli dokonce přesvědčeni o tom, že národní ponížení pocítované Ruskem v případě rozšíření NATO bylo užitečné pro budoucnost demokratické transformace této země. Podle některých úvah mohlo rozšiřování NATO přinutit Jelcina k tomu, aby: a) urychlil ekonomické reformy; b) věnoval větší pozornost sousedům Ruska, jako je Bělorusko, Čína, Írán a Japonsko; c) zahájil skutečnou vojenskou reformu.⁷⁹

Realisté a idealisté se rozcházejí v názoru na povahu modelu evropské bezpečnosti v době po skončení studené války. Realisté věří, že ve věku multipolarity může pouze pružný celoevropský bezpečnostní systém garantovat rovnováhu moci na kontinentě a národní svrchovanost jednotlivých zemí. Doufají, že se OBSE jako jediná organizace, kde Rusko jedná v rovném postavení s ostatními významnými západními mocnostmi, stane základem takového bezpečnostního systému. Pokud jde o možnost vytvoření efektivní celoevropské struktury, kde by Rusko mohlo mít významnější slovo, jsou liberálové spíše pesimističtí. Podle Zagorského se Velká Evropa vynořuje spíše jako důsledek expanze západoevropských a transatlantických institucí než na bázi pouze celoevropské organizace, jako je OBSE. Transformace těchto organizací a zejména Evropské unie do pilířů Velké Evropy nemůže nevyústit v marginalizaci současných celoevropských struktur (zejména OBSE), což redukuje přijatelné varianty pro integraci Ruska do evropských vývojových trendů. Hlavním cílem politiky Ruska by nemělo být připojení k západoevropským organizacím, nýbrž využití vzájemné spolupráce pro usnadnění vlastní integrace do světové

ekonomiky a do společenství demokratických států. Tohoto cíle lze dosáhnout nejen členstvím, ale i vytvářením mechanismů mimoinstitucionální spolupráce mezi Ruskem a Evropskou unií, NATO a dalšími organizacemi.⁸⁰

Borko vidí čtyři možné scénáře budoucích rusko-evropských vztahů: plná integrace nebo aliance; konfrontace; partnerství; studený mír. První scénář je velmi lákavý, ale zdá se nemožné ho uskutečnit v dohledné budoucnosti. Konfrontace je možná v tom případě, pokud se dostanou k moci extrémní politické skupiny, inspirované agresivní nacionálně-vlasteneckou ideologií. Ruské reformy sice omezily hrozbu extrémního scénáře, ale vzhledem k nestálé sociálně-ekonomické a politické situaci v Rusku je předčasné opomíjet tento scénář. Jako nejpravděpodobnější se zdá scénář partnerství, ale je zde celá řada překážek, jako je nedostatek důvěry a porozumění mezi Ruskem a Evropou, rozdílné mentality ruských a evropských elit, ekonomický pokles a stav lidských práv v Rusku, rozdíly v názorech na konkrétní obchodní a celní záležitosti atd. Scénář studeného míru je pravděpodobný i v tom případě, pokud pokrok Ruska prostřednictvím reformem bude doprovázen závažnými nezdary, anebo pokud ruští politici zvolí z vnitřních důvodů „tvrdou“ zahraniční politiku. Rusko-evropské vztahy – uzavírá Borko – budou nejpravděpodobněji oscilovat mezi partnerstvím a studeným mírem.⁸¹

I když liberálové nejsou schopni ovládat nebo alespoň ovlivňovat ruskou diskuzi o mezinárodních vztazích, mohou nicméně plnit užitečnou funkci vyzývatele realismu/geopolitiky a poskytovat tomuto paradigmatu intelektuální alternativu.

¹ Viz např. *International Affairs*. February 1993, s. 3.

² Viz Tyulin [Tulin], Ivan G.: *Between the Past and the Future: International Studies in Russia*. Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 4. Jg (1997), Heft 1, s. 188.

³ Viz *Российская газета*, 10. 1. 1998.

⁴ Viz Rosenau, James N.: *Order and Disorder in the Study of World Politics*. In: Maghroori, Ray, Ramberg, Bennet (eds.): *Globalism Versus Realism: International Relations' Third Debate*. Westview Press, Boulder, Co., 1982, s. 1–7.

⁵ Viz Arbatov, Alexei [Alexej] G.: *Russia's Foreign Policy Alternatives*. *International Security*, Vol. 18, No. 2, Fall 1993, s. 9–10. Viz též Crow, Suzanne: *The Making of Foreign Policy in Russia under Yeltsin*. Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute, Munich/Washington, DC, 1993, s. 22–23.

⁶ *NATO Review*. February 1993, s. 3.

⁷ Viz *Правда*, 23. 12. 1991. Viz též *Российская газета*, 5. 3. 1992 (v ruštině).

⁸ Viz Zagorskij [Zagorskij], Andrei [Andrej], Zlobin, Anatoli [Anatolij], Solodovnik, Sergei [Sergej], Khrustalev [Khrustalev], Mark: *Russia in a New World*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 38, No. 7, July 1992, s. 11.

⁹ Viz Litera, Bohuslav: *The Kozyrev Doctrine – a Russian variation on the Monroe Doctrine*. *Perspectives*, Winter 1994/1995, s. 45–52.

¹⁰ Viz *Исход к Востоку [Východiště k Východu]*. *Российско-Болгарское Книгоиздательство*, София, Болгария 1921. Viz též Федотов, Г. П.: *Судьба и Грехи России [Osud a hříchy Ruska]*. Ст. Петербург 1991. Viz rovněž Солоневич, Иван: *Народная Монархия [Lidová monarchie]*. Москва 1991 (v ruštině).

¹¹ Viz Jonson, Lena: *In Search of a National Interest: the Foreign Policy Debate in Russia*. *The Nationalities Papers* (připravuje se k vydání).

¹² *A Transformed Russia in a New World*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 38, April–May 1992, s. 100.

¹³ Cit. dle Jonson, L.: cit. dílo. Viz též Станкевич, Сергей: *Держава в поисках себя [Mocnost v hledání sama sebe]*. *Независимая газета*, 28. 3. 1992, s. 4. Anglický překlad viz *Russia in Search of Itself*. *The National Interest*, Summer 1992, s. 47–51.

¹⁴ Pleshakov [Plešakov], Konstantin: *Russia's Mission: the Third Epoch*. *International Affairs (Moscow)*, January 1993, s. 22–23.

¹⁵ Stankevich [Stankevič], Sergei [Sergej]: *Toward a New „National Idea“*. In: Sestanovich, Stephen (ed.): *Rethinking Russia's National Interests*. Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 1994, s. 24.

¹⁶ Viz tamtéž, s. 31–32.

¹⁷ Travkin, Nikolai [Nikolaj]: *Russia, Ukraine, and Eastern Europe*. In: Sestanovich, S. (ed.): cit. dílo, s. 34–35.

¹⁸ Viz Lukin, Vladimir P.: *Russia and Its Interests*. In: tamtéž, s. 109.

¹⁹ Tamtéž, s. 110.

²⁰ Viz Богатуров, А. Д., Кожокин, М. М., Плешаков, К. В.: *Внешняя политика России [Zahraniční politika Ruska]*. *USA: economics, politics, ideology*, 10/1992, s. 31 (v ruštině).

- ²¹ Malcolm, Neil: *New Thinking and After: Debate in Moscow about Europe*. In: Malcolm, Neil (ed.): *Russia and Europe: An End to Confrontation?* Pinter Publishers for The Royal Institute of International Affairs, London and New York 1994, s. 167.
- ²² Viz Концепция внешней политики Российской Федерации [Konceptce zahraniční politiky Ruské federace]. Zvláštní vydání publikace Дипломатический вестник, январь 1993, s. 3–23 (v ruštině).
- ²³ Viz Singh, Anita I.: *India's Relations with Russia and Central Asia*. *International Affairs*, Vol. 71, No. 1, 1995, s. 71.
- ²⁴ Pozdnyakov [Pozdňakov], Elgiz [Jelgiz]: *Russia is a Great Power*. *International Affairs (Moscow)*, January 1993, s. 6.
- ²⁵ Pozdnyakov [Pozdňakov], Elgiz [Jelgiz]: *Russia Today and Tomorrow*. *International Affairs (Moscow)*, February 1993, s. 30.
- ²⁶ *Russia's National Interests*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 38, No. 8, August 1992, s. 135.
- ²⁷ Cit. dle Vladislavlev, Alexander [Alexandr], Karaganov, Sergei [Sergej]: *The Idea of Russia*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 38, No. 12, December 1992, s. 36.
- ²⁸ Tamtéž, s. 35.
- ²⁹ Viz Стратегия для России: Доклад Совета по внешней и оборонной политике [Zpráva Rady pro zahraniční a obrannou politiku]. Независимая газета, 19. 8. 1992, s. 5 (v ruštině).
- ³⁰ Viz Blackwill, Robert D., Karaganov, Sergei [Sergej] A. (eds.): *Damage Limitation or Crisis? Russia and the Outside World*. Brassey's, Inc., Washington/London 1994, s. 19–20.
- ³¹ Viz Karaganov, Sergei [Sergej]: *Fifty Years After Victory*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 41, No. 4–5/1995, s. 63–64.
- ³² Viz Независимая газета, 19. 1. 1994 (v ruštině). Viz též Litera, B.: cit. stať, s. 45–52.
- ³³ Adomeit, Hannes: *Russia as a „Great Power“ in World Affairs: Images and Reality*. *International Affairs*, Vol. 71, No. 1/1995, s. 59.
- ³⁴ Viz Stupavský, Peter: *Zahraničná politika Ruska v ére Jelcina*. *Mezinárodní vztahy (Praha)*, 3/1996, s. 10 (ve slovenštině).
- ³⁵ Viz Shaposhnikov [Šapošnikov], Yevgeny [Jevgenij]: *A Security Concept for Russia*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 39, No. 10, October 1993, s. 11.
- ³⁶ *Viz National Interests in Russian Foreign Policy*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 42, No. 2, February 1996, s. 8.
- ³⁷ Viz Shaposhnikov [Šapošnikov], Y. [J.]: cit. stať, s. 14–18. Viz též Lukov, Vadim: *Russia's Security: the Foreign Policy Dimension*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 41, No. 5, May 1995, s. 5–7.
- ³⁸ Viz Rogov, Sergei [Sergej]: *A National Security Policy for Russia*. In: Goodby, James E., Morel, Benoit (eds.): *The Limited Partnership: Building a Russian-US Security Community*. Oxford University Press, New York 1993, s. 76.
- ³⁹ *Viz Election 1995: Parties' Foreign Policy Views*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 41, No. 11–12/1995, s. 19.
- ⁴⁰ Viz tamtéž, s. 20.
- ⁴¹ Viz tamtéž, s. 21.
- ⁴² Viz Rogov, S.: cit. stať, s. 76.
- ⁴³ Viz Arbatov, Alexei [Alexej]: *Russian National Interests*. In: Blackwill, R. D., Karaganov, S. A. (eds.): cit. dílo, s. 72.
- ⁴⁴ Viz tamtéž. Viz též Трух, С.: *Продажа российского оружия Пекину: Резоны и опасения [Prodej ruských zbraní Pekingu: Pro a proti]*. Независимая газета, 25. 4. 1996 (v ruštině).
- ⁴⁵ Viz Arbatov, A.: *Russian National Interests*, cit. stať, s. 72.
- ⁴⁶ Viz tamtéž, s. 73.
- ⁴⁷ Viz Rogov, Sergei [Sergej]: *Russia and the United States: a Partnership or Another Disengagement*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 41, No. 7, July 1995, s. 5. Viz též Rogov, S.: *A National Security Policy for Russia*, cit. stať, s. 76.
- ⁴⁸ Viz Rogov, S.: *Russia and the United States: a Partnership or Another Disengagement*, cit. stať, s. 9.
- ⁴⁹ Viz Arbatov, A.: *Russian National Interests*, cit. stať, s. 71.
- ⁵⁰ Viz Arbatov, Alexei [Alexej]: *The Future of European Security: Split or Unity? Visions of European Security – Focal Point Sweden and Northern Europe*. The Olof Palme International Center, Stockholm 1996, s. 248–249. Viz též Россия и НАТО. Независимая газета, 21. 6. 1995 (v ruštině).
- ⁵¹ Viz Arbatov, Alexei [Alexej]: *NATO and Russia*. *Security Dialogue*, Vol. 26, No. 2/1995, s. 146. Viz též Rogov, S.: *Russia and the United States: a Partnership or Another Disengagement*, cit. stať, s. 10–11. Viz rovněž Trenin, Dmitri [Dmitrij]: *NATO: How to Avoid Confrontation*. *International Affairs (Moscow)*, Vol. 41, No. 7, July 1995, s. 20–26.
- ⁵² Viz Российская газета, 28. 5. 1997, s. 3 (v ruštině). Viz též *International Herald Tribune*, 28. 5. 1997, s. 1 a 16.
- ⁵³ *Viz Концепция национальной безопасности Российской Федерации [Konceptce národní bezpečnosti Ruské federace]*. Российская газета, 26. 12. 1997, s. 4–5 (v ruštině).
- ⁵⁴ *Советский энциклопедический словарь [Sovětský encyklopedický slovník]*. Москва 1983, s. 291 (v ruštině).
- ⁵⁵ *Viz Поздняков, Елгиз (ед.): Геополитика: теория и практика [Geopolitika: teorie a praxe]*. Москва 1993 (v ruštině). Viz též Поздняков, Елгиз: *Философия политики [Filozofie politiky]*. Москва 1994, sv. 2 (v ruš-

- tině). Viz též Pleshakov [Plešakov], Konstantin: The Geoeological Paradigm. International Affairs (Moscow), Vol. 41, No. 4–5/1995, s. 101–107.
- ⁵⁶ Viz Разуваев, Владимир: Геополитика постсоветского периода [Geopolitika postsovětského období]. Институт Европы, Москва 1993 (v ruštině). Viz též Кудров, В.: Место новой России в мире [Role nového Ruska ve světě]. Институт Европы, Москва 1994 (v ruštině). Viz rovněž Сорокин, Константин: Геополитика современного мира и Россия [Současná světová geopolitika a Rusko]. Политические исследования, 1/1995 (v ruštině).
- ⁵⁷ Viz Tyulin [Tulin], I. G. : cit. dílo, s. 186.
- ⁵⁸ Viz Pozdnyakov [Pozdňakov], Elgiz [Jelgiz]: The Geopolitical Collapse and Russia. International Affairs (Moscow), Vol. 38, No. 9, September 1992, s. 4.
- ⁵⁹ Viz tamtéž, s. 7.
- ⁶⁰ Tamtéž, s. 12.
- ⁶¹ Viz Pleshakov [Plešakov], K.: The Geoeological Paradigm, cit. stať, s. 102.
- ⁶² Viz Гаджиев, Камалудин С.: Геополитика. Международные отношения, Москва 1997, s. 176–196 (v ruštině).
- ⁶³ ВЕСТНИК МГУ. Серия no. 12: Социал-политические статьи. МГУ, Москва 1994, s. 3 (v ruštině).
- ⁶⁴ Плешаков, Константин: Компоненты геополитического мышления [Komponenty geopolitického myšlení]. Международная жизнь, no. 10, октябрь 1994, s. 32 (v ruštině).
- ⁶⁵ Viz Гаджиев, К. С.: cit. dílo, s. 4, 16–39 a 85–89.
- ⁶⁶ Viz Сорокин, К.: cit. stať, s. 8.
- ⁶⁷ Viz Подберезкин, Алексей: Геостратегическое положение и безопасность России [Geostrategická poloha a bezpečnost Ruska]. Свободная мысль, 7/1996, s. 90–94 (v ruštině). Viz též Разуваев, В.: cit. dílo. Viz rovněž Razuvayev [Razuvajev], Vladimir: Russia and the Post-Soviet Geopolitical Area. International Affairs (Moscow), Vol. 39, No. 8, August 1993, s. 109–116.
- ⁶⁸ Viz Khrustalev [Chrustalev], Mark: After the Disintegration of the Soviet Union: Russia in a New World. MGIMO [Moskevský státní institut mezinárodních vztahů], Moscow 1992. Viz též Zagorski [Zagorskij], A., Zlobin, A., Solodovnik, S., Khrustalev [Chrustalev], M.: cit. stať, s. 5–13.
- ⁶⁹ Viz Zagorski [Zagorskij], Andrei [Andrej]: Geopolitik versus Geowirtschaft. Wostok, 6/1995, s. 6–8.
- ⁷⁰ Viz Zagorski [Zagorskij], Andrei [Andrej]: Was für eine GUS erfüllt ihren Zweck. Außenpolitik, Vol. 46, No. 3/1995, s. 263–270.
- ⁷¹ Viz Tyulin [Tulin], I. G.: cit. dílo, s. 187.
- ⁷² Viz Kortunov, Andrei [Andrej]: NATO Enlargement and Russia: In Search of an Adequate Response. In: Haglund, David G. (ed.): Will NATO Go East? The Debate Over Enlarging the Atlantic Alliance. Queen's University, Kingston, Ont., 1996, s. 74–75.
- ⁷³ Viz Максимычев, Игорь: Нужна-ли Европе НАТО? [Potřebuje Evropa NATO?] Независимая газета, 8. 4. 1994 (v ruštině).
- ⁷⁴ Viz Козин, Владимир: Москва должна присоединиться к „Партнерству во Имя Мира“ [Moskva se musí připojit k „Partnerství pro mír“]. Независимая газета, 15. 1. 1994 (v ruštině).
- ⁷⁵ Viz Тренин, Дмитрий: Будет-ли НАТО расширяться на Восток? [Bude se NATO rozšiřovat na východ?] Новое время, 43/1994 (v ruštině).
- ⁷⁶ Viz tamtéž, s. 75.
- ⁷⁷ Viz Чуркин, Виталий: У России с НАТО никогда небыло конфликтов [Rusko nikdy nemělo s NATO konflikty]. Сегодня, 25. 4. 1995 (v ruštině).
- ⁷⁸ Viz Kortunov, A.: cit. stať, s. 76.
- ⁷⁹ Viz Макаров, Дмитрий: Расширение НАТО подтолкнет Россию к реформам [Rozšiřování NATO podněcuje Rusko k reformám]. Аргументы и факты, 22/1997, s. 9 (v ruštině).
- ⁸⁰ Viz Zagorski [Zagorskij], Andrei [Andrej]: Russia and Europe. Romanian Journal of International Affairs, Vol. II, No. 1–2/1996, s. 67. Viz též Загорский, Андрей, Лукас, Михаил: Россия перед европейским вызовом [Rusko stojí před evropskou výzvou]. МГИМО [Moskevský státní ústav mezinárodních vztahů], Москва 1993, s. 77–107 (v ruštině).
- ⁸¹ Viz Borko, Yuriy [Jurij]: Possible Scenarios for Geopolitical Shifts in Russian-European Relations, s. 207–211.

Poznámka

- 1) Tato studie byla připravena s přispěním grantů pro společný výzkum Kodaňského ústavu pro výzkum otázek míru (Copenhagen Peace Research Institute – COPRI), výzkumného podpůrného programu (grant č. 10/96) a Společného programu demokratických institucí NATO.
- 2) Druhá část této rozsáhlé studie bude uveřejněna v následujícím čísle časopisu Mezinárodní vztahy.